

כוכב אדום מעבר לגדר

אלי צור

לאה מירון, כוכב אדום בדגל כחול לבן: יחסה של התנועה הקומוניסטית בארץ לציונות ולמפעל הציוני בתקופת היישוב ועם קום המדינה, מאגנס, ירושלים, 2012, 358 עמודים.

היו לה, לתנועה הציונית, שלושה יריבים בציבור היהודי: הבונד, העולם החרדי והקומוניסטים. הבונד נכחד עם היהדות של מזרח אירופה בתקופת השואה. החרדים, שכמעט הוכחדו אף הם בשואה, קיבלו לגיטימציה בחברה הישראלית, המעידה יותר על השינויים שחלו בארץ ופחות על האידאולוגיה של הזרם שלהם. הקומוניסטים נשארו נושאי הדימוי הדמוני של אויבי הציונות ופוסלי הלאומיות היהודית. הדימוי הזה, שראשיתו במחצית הראשונה של שנות העשרים של המאה הקודמת, ליווה ומלווה את התנועה הקומוניסטית עד היום הזה. העיסוק המחקרי בקומוניסטים בארץ, להבדיל מהפולמוסי, מופיע בספרות פעם בדור: בשנות החמישים היה זה ספרו של ולטר לקויר, שבחר בשם העט 'ישראל', מפ"ס-פק"פ-מק"י, קורות המפלגה הקומוניסטית בישראל, בשנות התשעים היה זה מחקרו רב הממדים של שמואל דותן, האדומים. כעת שבה אל הנושא לאה מירון בספרה **כוכב אדום בדגל כחול-לבן**. ספרה שונה במטרותיו מספריהם של ולטר לקויר ושמואל דותן. לקויר שאף להוכיח כי המפלגה הקומוניסטית פסולה לשילוב בפוליטיקה של מדינת ישראל. ספרו נועד לבסס קוטב אחד בסייגו של דוד בן-גוריון: 'כלי חרות ומק"י'. דותן תיאר את אופיה האנטי-פטריוטי של המפלגה הקומוניסטית. לאה מירון טוענת בספרה כי בניגוד לדימוי המקובל הציבור הישראלי, הקומוניסטים ניסו להשתלב בחברה הישראלית, גם אם נכשלו במאמצייהם. הספר מציג דרך חדשה של ההסתכלות המחקרית על קורות התנועה הקומוניסטית בתקופת היישוב ובמדינת ישראל בראשיתה, ועל כך יש לברכה. עם זאת, גישתה יוצרת קושי ניתוחי ופוגמת בהבנת התופעה. מירון מציגה את תוכנותיה בהקשר הארצישראלי בלבד, אף על פי שאין התנועה הקומוניסטית תופעה מקומית. בתקופת היישוב הושפעה התנועה הקומוניסטית מארבעה גורמים: הנהגת היישוב, שלטונות המנדט, מדיניות ברית

המועצות והקומינטרן והפרשנות של המרקסיזם. אחרי קום המדינה הושפעה מק"י לא רק מהתהליכים בתוך המדינה, אלא גם ממערכת היחסים הבינלאומית שנוצרה על רקע המלחמה הקרה. כל ההיבטים הללו חסרים, כאמור, במחקרה של לאה מירון. פגם נוסף בספר קשור לאופן בחירת המקורות. בתקופת היישוב, בעת היות המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית במחלתה, קיים צמצום מקורות, הנובע מאופן הפעילות של המפלגה. רוב המקורות הראשוניים הם פרסומים תעמולתיים של המפלגה, כמו כרוזיה ועיתוניה שהגיעו גם אל מחוץ לה. לגבי התקופה הנרונה עומדים לרשות החוקרים אוספי תעודות שפרסמה מח"ק, המחלקה הקומוניסטית של הש"י, הזרוע המודיעינית של ה'הגנה'. אך תלותם של החוקרים, ומירון בכלל זה, באוספי התעודות האלה, שייכת יותר לאופני מחקר מדייוואליים ולא להיסטוריוגרפיה של הזמן החדש. החוקרים את תנועות המינות בנצרות בימי הביניים נאלצים להשתמש במסמכי האינקוויזיציה שחקרה את המינים והציגה את תורתם דרך הפריזמה העוינת של הכנסייה הרשמית. אוספי התעודות פורסמו כמכשיר במאבק של הממסד היישובי בקומוניסטים וככאלה הם מוטים ומצונזרים. בהיעדר מקורות אחרים, החוקרים שפעלו בעבר היו תלויים באוספים הללו, אך לרשות לאה מירון עמדו מקורות זמינים נוספים. עד 1943 התקיימה תכתובת בין מרכז הקומינטרן במוסקבה לבין הנהגת הפק"פ והעתקי התכתובת הזו הובאו לארץ בידי העיתונאי ליאון זהבי, שצילם בראשית שנות התשעים כל מסמך שהתייחס לארץ ישראל בארכיון הקומינטרן. באוספי הארכיון הלאומי הבריטי נמצאים דיווחיו של ראש המחלקה הקומוניסטית של הכולשת הבריטית, ארתור מברוגורדטו, המתארים את הפעילות של הקומוניסטים בארץ ואת סיבותיה. עם זאת, מקורות אלה, שנוצרו מחוץ לסביבה הפוליטית של היישוב, נעדרים מן הספר שלפנינו.

הפן האחר הפוגם בתמונה שמציג הספר הוא ההתמקדות בנרטיב הארצישראלי בלבד, המתעלמת מן העובדה שהקומוניסטים הם חלק מתנועה עולמית ולכן השינויים הרעיוניים העוברים על המחנה הקומוניסטי בעולם משתקפים גם בארץ. הספר בכללותו דן בדילמה שהעסיקה את השמאל המרקסיסטי מאז ימיו של קרל מרקס: המתח בין הלאומיות לבין הסוציאליזם. מרקס עצמו ראה בלאומיות רק מכשיר לקידום המהפכה החברתית, שלה קיווה. מלחמת העולם הראשונה הוכיחה כי האידאולוגיה הלאומית גוברת בשעת המבחן על הרעיון הסוציאליסטי. הקומוניזם שנולד מן המשבר של הסוציאליזם-דמוקרטיה האירופית במלחמת העולם הראשונה, גם אם השתמש בשאיפות הלאומיות של העמים, חתר לשעבד אותם ליעדי המהפכה הקומוניסטית. בעוד הרעיון הלאומי נחשב משרת את צורכי הבורגנות בכל אתר ואתר, המאבק האנטי-קולוניאלי, למרות היבטיו הלאומיים, טופח ונתמך על ידי התנועה הקומוניסטית, בגלל פגיעתו באימפריאליזם העולמי. אין מקום שבו היה לשניות הזאת ביטוי מובהק יותר מאשר בארץ ישראל ובחשיבת הפק"פ. הציונות נתפסה כביטוי הצרוף ביותר של הלאומיות על כל היבטיה השליליים: היא היטתה את הפועל היהודי באירופה ממאבקו המעמדי, בארץ היא פעלה לפי מיטב המסורת הקולוניאלית וכדי לשרוד היא כרתה ברית עם האימפריאליזם הבריטי. במקביל הארץ הייתה זירה נוחה למאבק

האנטי־קולוניאלי, שביטוייו היה המאבק הפלסטיני בשליט הבריטי ובקולוניאליסטים יהודים. זוהי בתמצית השקפת העולם של אנשי הפק"פ עד לפרוץ למלחמת העולם השנייה, והיא מעוגנת בפרקסיס הקומוניסטי ברחבי העולם. תרגום ההשקפה בעשייה הארצישראלית התבטא בערכיזיה של המפלגה בשלהי שנות העשרים של המאה הקודמת. על רקע זה נוצר מיתוס כי בהוראת הקומינטרן ביצעו פעילי הפק"פ מעשי טרור נגד היישוב היהודי (עמ' 37). מסמכי הקומינטרן מעידים כי בשנים 1936-1939 נותק הקשר בין הפק"פ לבין התנועה הקומוניסטית העולמית.

במלחמת העולם השנייה עבר הקומוניזם העולמי מהפך. המהפך הזה נבע, לדעתי, מהתגובה על הנאציזם, אשר שילב שעבוד לאומי של הארצות שמחוץ לגרמניה עם מדיניות השמדת הקומוניסטים. הביטוי החריף ביותר למדיניות הנאצית היה בשטחי ברית המועצות, אך לא רק בהם. המאבק בנאצים ביטל את המתח שבין הקומוניזם לבין הלאומיות, אך סילוק המונט המעמדי יצר את ההיבריד הקרוי בשמאל האירופי 'פטריוטיזם'. לא בכדי בירך סטלין את העם הרוסי שהקריב כה הרבה בנשף הניצחון שנערך בקרמלין. במערב אירופה הקומוניסטים היו חלק מרכזי בתנועת ההתנגדות, בעוד הימין העדיף לשתף פעולה עם הכובש הנאצי. בקרב הקומוניסטים בארץ, שמשפחותיהם נספו ברובן באירופה, החיבור הגלום במונח 'פטריוטיות' היה לא רק מתבקש, אלא גם תורם. הוא אפשר להם, כך האמינו, להימלט מן המלכוד שבו מצאו את עצמם בשנות השלושים, כאשר היישוב ראה בהם בוגדים ומשתפי פעולה עם הכנופיות הערביות. המחברת מייחסת את השינוי למישור הפסיכולוגי של הקושי לחיות מחוץ לתחום החברה היהודית והשפעת היום־יום של החברה היהודית על חברי המפלגה ומתעלמת מהשינוי הרעיוני שעבר על כלל המחנה הקומוניסטי בעולם. בניגוד לקומוניסטים באירופה שלחמו בנאצים, לפני חבריהם בארץ היו שני מכשולים: עיונותו של הציבור הרחב וקיום מחתרות שבסיסן הרעיוני היה אחר. לכן הקומוניסטים, ששאפו להשתלב הן במאבק האנטי־בריטי הן במלחמת העצמאות, הציגו תבנית מחשבתית שהתנגדה לרעיון המחתרות. נגד המחתרות הציבו הקומוניסטים, כפי שמתארת זאת מירון, צבא עממי. בעוד ה'הגנה' תאמה את התבנית, אצ"ל ולח"י היו האנטי־תזה שלה. על כן בראשית מלחמת העצמאות עודדה ההנהגה של מק"י את צעיריה להצטרף לפלמ"ח, ובערבה הייתה מק"י פעילה במחאה נגד פירוקו. הספר מצביע על תקופת מלחמת העצמאות כשיא במאבק הקומוניסטים להשתלב בחברה הכללית.

הספר, שבמוקדו המאבק ללגיטימציה של התנועה הקומוניסטית בעיני הציבור היהודי בארץ, מתמקד בשלושה פרקי זמן: ימי המפ"ס (מפלגת הפועלים הסוציאליסטית), תקופת הסקציה היהודית וראשית מק"י. בכל התקופות הנדונות חתרו הקומוניסטים, לפי תיאור המחברת, להיות חלק מהחברה היהודית. המחברת מתארת את המאמצים, את הדרכים ואת הכלים שבהם השתמשו הקומוניסטים כדי להשיג את יעדם. בעוד היא מרחיבה בתיאור זירת הפעילות של הקומוניסטים, אין היא דנה בשני היבטים שבלעדיהם התמונה אינה שלמה: מדיניות הנהגת היישוב כלפיהם והתמונה הרחבה יותר, שהשפיעה על הקומוניסטים ועל

מתנגדיהם ביישוב. המפ"ס, אף על פי שחבריה הקימו את המפלגה הקומוניסטית בארץ, הייתה אחד מהמרכיבים של פועלי ציון וחלק מהמחנה הציוני, אף כי בשוליו. לכן אף כי הזיכרון ההיסטורי דחק אותה מהחברה היישובית, הייתה המפ"ס חלק מהיישוב, בניגוד לקומוניסטים בשנות השלושים. יתר על כן, בעיני הערכים ובעיני הממשל הבריטי, חברי המפ"ס ('ה'מופסים') היו חלק אינטגרלי בתנועת העבודה העברית, כפי שמוכיחים זאת מסמכי התקופה. לא בכדי הוגדר יצחק בן-צבי כ'מפקד הצבא האדום המחתרתי' בידי ראשי הממסד המנדטורי. בתמונה רחבה יותר מדובר בשלבים הראשונים של גיבוש המחנה הקומוניסטי בעולם; בתקופה הנדונה קבוצות שונות נקלטו ונפלטו מהמחנה הזה. הערפול הארגוני וחוסר הוודאות הארגונית הובילו להקמת שתי מפלגות קומוניסטיות בארץ, דבר שהיה אסור על פי חוקת האינטרנציונל הקומוניסטי.

התהליך של התנתקות הקומוניסטים מהקונסנזוס היישובי היה ממושך וזורז הן בידי הבריטים והן בידי ראשי הציונות ומנהיגי תנועת העבודה. משנת 1921 כלא הממשל הבריטי את הקומוניסטים וגירש אותם לארצות המוצא. מנהיגי ההסתדרות, שחששו מזיהויים עם הקומוניסטים בידי הממשל הבריטי ותנועות יהודיות בעולם, עשו כל מאמץ להתרחק מהדימוי המכתיים. דווקא היותם חלק מתנועת העבודה היהודית היה בעוכרי הקומוניסטים. תנועתם הייתה התנועה היחידה בין מתנגדי הציונות שהוליכה עולים ציוניים אל מחוץ לתנועה הציונית, וכך הייתה סכנה רבה. בין 1924 לוועידה השלישית של ההסתדרות בשנת 1927 נקטו ראשי אחדות העבודה שורה של צעדים אדמיניסטרטיביים שהובילו לסילוק חבריה (שהיו מאוגדים כ'פרקציה') משורות ההסתדרות, למניעת תעסוקתם ולהסגרתם בפועל לידי שלטונות המנדט, שאסרו אותם וגירשום מהארץ. התהליכים הללו יצרו את המרטירולוגיה הפנימית של הקומוניסטים, כפי שמעידה המחברת בצטטה מדברי מיקוניס, אך גם עוינות בינם לבין היישוב.

סיפורה של הסקציה היהודית הוא תיאור של תהליך הפוך, תהליך החזרה מן המדבר הלאומי אל החברה היהודית בארץ. המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית התפלגה לפי הקווים הלאומיים, ועל כן אין לדבר על ההנהגה הערבית של הפק"פ, כפי שעושה זאת המחברת. בהקמתה של הסקציה היהודית נפגשו שלושה תהליכים: משבר הקומינטרן עקב מסע הטיהורים של סטלין שחיסל את צמרת הארגון, נתק מוחלט בין הפק"פ לבין הקומינטרן בשנים 1936-1942 והמרד הערבי שבו התייצבו חברי המפלגה הערכים מן השורה לצד ההנהגה הערבית הלאומית בארץ. ברקע פעל גורם נוסף: רוב חברי המפלגה עלו מפולין, ואף שנעשו לקומוניסטים רק לאחר עלייתם לארץ, לגורלה של המפלגה בפולין היה הד בארץ, בין היתר עקב השירות של חברי הפק"פ ביחידות הפולניות בכריגדות הבינלאומיות בספרד. בשנת 1938 פורקה המפלגה הקומוניסטית הפולנית בידי הקומינטרן, והצעד הזה הכניס יסוד של חוסר ודאות בפק"פ. על תהליך ההתקרבות ליישוב הקלו האירועים באירופה. אם חוזה ריבנטרופ-מולוטוב עורר ביקורת חריפה בדעת הקהל בארץ, לאחר הפלישה של גרמניה לברית המועצות נוצר דימוי של זהות אינטרסים בין העם היהודי לבין ברית

המועצות, התחושה שרק הניצחון של הצבא האדום יציל את היהודים מכליה מוחלטת. זהות האינטרסים ברמה הבינלאומית התפרשה במישור המקומי כזהות האינטרסים של כלל היהודים, כולל הקומוניסטים. תחושה זו של הקומוניסטים היהודים בארץ לוותה ברגש מקביל של כלל הציבור היהודי בארץ ישראל, ותעיד על כך הפעילות של ליגה וי, ארגון אל-מפלגתי של היישוב שאסף והעביר ציוד רפואי מהארץ לצבא האדום, בימי המלחמה. גם מק"י, שקמה במהלך מלחמת העצמאות, שאפה לנצל את הגישה החיובית אל ברית המועצות שנוצרה במהלך מלחמת העולם השנייה והתחזקה בעקבות תמיכתה בהקמת המדינה וסיועה שאפשר למעשה את הישרדותה באמצעות כלי נשק שהגיעו מהגוש המזרחי. מק"י הציגה את עצמה כישות פוליטית חדשה הפעילה במאבק למען הקמתה של מדינת ישראל וחיוקה. במקביל היא שאפה להתנתק מהעבר של הפק"פ. מדיניותה זו מזכירה את זו של הקומוניסטים הפולנים שהקימו את מפלגתם במלחמת העולם השנייה והציגו אותה כהתחלה חדשה, המנותקת מן העבר הטרומי מלחמתי. במהלך מלחמת העצמאות, כפי שמתארת זאת לאה מירון, ראתה מק"י את עצמה כמועמדת טבעית לחברות בקואליציה הממשלתית, דבר שלא קרה בפועל. כפי שאפשר לקרוא במסמכי FRUS, בן-גוריון לא התכוון לצרפם לממשלה ואף היה מוכן להתחייב על כך בפני הממשל של ארצות הברית. בן-גוריון אף צעד צעד אחד קדימה ודרש כי השיח הפוליטי במדינת ישראל יתנהל 'ללא חרות ומק"י'.

המחברת עוסקת רבות בהשוואה בין חרות למק"י ומנסה לחשוף את המשותף שבדרכי פעולתן. לדעתי, למעט העובדה כי מדובר בשתי מפלגות המודרות מהשיח הפוליטי הישראלי, אין סיבה לדון בחיבור כלשהו בין שתי המפלגות. עושה רושם שלא מירון הולכת בעקבותיו של המשורר האירי ייטס, שכתב: 'Things fall apart, the center cannot hold'. שימת הדגש על הקבלה בין שתי מפלגות שהמשותף ביניהן היה היותן מפלגות שוליים בזירה הפוליטית הישראלית, לדעתי אינה פורייה מבחינה מחקרית. הסיבה לכך היא שמדובר בשתי מפלגות שלא רק מייצגות אידאולוגיות מנוגדות, אלא אף מגייסות את חבריהן ממרחב חברתי שונה, מחפשות בעלי ברית במקומות שונים ומאורגנות באופן שונה. יתר על כן, בציר הרעיוני של הספר, כלומר המתח שבין הרעיון החברתי לבין הלאומיות, אין שתי המפלגות דרות באותו ממד; המתח הזה היה קיים במק"י (אף בכפל פנים, היהודי והערבי), אך בחרות מתח כזה כלל לא היה קיים, בהיותה מפלגה בעלת דגש לאומי בלבד. השוואה טבעית יותר היא עם מפ"ם, שהייתה שותפה לתקוותה של מק"י להיות 'מפלגת כתובת' בישראל מבחינת הגוש המזרחי. שתי המפלגות ניזונו ממאגר אנושי דומה והיה מעבר של חברים ממפלגה אחת לרעותה, כפי שמוכיחות הצטרפות סיעת אליעזר פרמינגר למפ"ם ושל משה סנה ורוסתום בוסטוני למק"י.

למרות הביקורת על הספר, חשיבותו בשבירת המיתוס המקובל הרואה בתנועה הקומוניסטית ארגון מונוליטי שבו ההוראות זורמות מלמעלה למטה, ממוסקבה לתל אביב וממזכירות המפלגה לחברים מהשורה, כשהאחרונים מוצגים כרובוטים הממלאים את

הפקודות בלי להרהר אחריהן. לאה מירון מצביעה על שורת ויכוחים שהתנהלו במפלגה, על חוסר היציבות האנדמי בשורותיה, בעיקר בגלל מחסור במשאבי השליטה של ההנהגה במפלגה, שהמשאב העיקרי בה היה הנאמנות האידאולוגית. הודות לפן הזה ראוי הספר לשכון בארון הספרים של כל אדם המתעניין בעברה של החברה הישראלית.